

TÜRK DİLİNDE VE DÜNYA DİLLERİNDE EDİLGEN YAPI TİPOLOJİSİ DİLBİLİMSEL BİR İNCELEME¹

Okt. Tuba ARI ÖZDEMİR

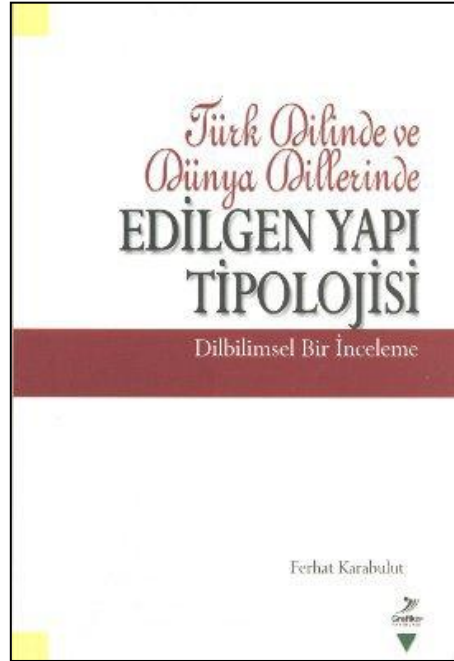
Celal Bayar Üniversitesi, Türk Dili Bölümü

Türkiye Türkçesi üzerine bu güne kadar yapılan gramer çalışmalarında edilgenlik, çatı kavramı altında sadece morfolojik boyutuyla değerlendirilen bir konu olmuştur. Oysa edilgenlik morfolojik boyutunun yanında sentaktik ve morfo-sentaktik boyutu da olan bir yapıdır.

Geleneksel gramer deyince ilk akla gelen isimler olan Muharrem Ergin, Tahsin Banguoğlu, Zeynep Korkmaz, Tuncer Gülensoy edilgenliği genellikle çatı kavramı altında değerlendirmişlerdir. Son zamanlarda modern dilbilgisi kuramları bağlamında çalışmalar yapan Ömer Demircan, Turgay Sebzeci, Engin Yılmaz, Mevlüt Erdem, Mehmet Özgür Duru da edilgenliği farklı şekillerde ele almışlardır.

Çatı ve edilgenlik konusunda yapılmış çalışmalar olsa da edilgenliği dilbilimsel olarak ele alan ve bir tipoloji olarak inceleyen ilk eser Ferhat Karabulut'un “ Türk Dilinde ve Dünya Dillerinde Edilgen Yapı Tipolojisi” isimli eseridir.

Karabulut, çalışmasında Türk Dilinin hem tarihi hem günümüz lehçelerindeki edilgenliğini ele almakla birlikte dünya dillerinde edilgen yapı görünüşlerine bakarak edilgenliğin evrensel bir tipoloji olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır. Çalışma, bu bakımdan edilgenliği ele almasının yanı sıra dil evrensellikleri, dil tipolojileri hakkında da önemli bilgiler sunmaktadır.

¹ KARABULUT, Ferhat (2011), *Türk Dilinde ve Dünya Dillerinde Edilgen Yapı Tipolojisi Dilbilimsel Bir İnceleme*, Grafiker Yayınları: Ankara, ISBN: 978-975-6355-83-1.

Çalışma; evrensellik ve dil evrensellikleri, tipoloji ve dil tipolojileri, Chomsky kuramları, Türk ve dünya dillerinde edilgen yapı tipolojileri olmak üzere beş ana konu etrafında şekillenmiştir. Çalışmanın “Giriş” bölümü konu, amaç, kapsam, edilgenliğin tarihi derinliği üzerine değerlendirme başlıklarından oluşmaktadır. Ayrıca bu bölümde ilerleyen bölümlerde sık sık üzerinde durulacak olan edilgenliğin üç boyutu da (morfolojik, sentaktik, morfo-sentaktik) açıklanmıştır.

Çalışmada edilgenliğin evrensel boyutu üzerinde durulmuştur. Bu yüzden edilgenlik konusundan önce hem tipoloji hem de çalışmada kullanılan kuramlar bütün boyutlarıyla tartışılmış ve çalışmanın inceleme bölümü için sağlam bir kuramsal temel oluşturulmuştur. Bu yüzden birinci bölümde; evrensellik ve dil evrensellikleri, dil evrenselliklerinin oluşum nedenleri, dil evrenselliklerinin alan ve boyutları, dil evrenselliklerini sınıflandırma meselesi, evrenselliğin ilkeleri ve değiştirgenleri, sözlüksel evrensellikler ve ses sistemi evrensellikleri başlıkları altında bütün yönleriyle ele alınıp tartışılmıştır.

Çalışmanın inceleme bölümü, Chomsky’inin üretken-dönüşümlü dilbilgisi, Greenberg’in sezdirme ve sayısal evrensellik ilkeleri, işlevsel gramer kuramları üzerinde şekillenmiştir. Bu kuramlarla birlikte yönetim bağlama kuramı ve derin yapı- yüzey yapı ilişkisi ikinci bölümde tartışılmıştır. Ayrıca ikinci bölümde, çalışmaya konu olan “edilgen yapı tipolojisi”ndeki tipoloji kavramı; dil tipolojileri, evrensel tipolojiler, morfolojik tipoloji çalışmaları başlıkları altında tartışılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde Türk dilinde edilgen yapı tipolojisi, dördüncü bölümde ise dünya dillerindeki edilgen yapı tipolojisi incelenmiştir. Türk ve dünya dillerindeki edilgen yapı tipolojisini ortaya koymak ve evrenselliği tespit etmek için kuşkusuz hem Türk dilinden hem de dünya dillerinden pek çok örnek vermek gerekecektir. Bir araştırmacının bütün dünya dillerini bilmesi ve hepsinden veri toplaması imkânsızdır. Yazar, çalışmasında bu konuda nasıl bir metot belirleyip veri topladığını şu cümlelerle ifade etmektedir:

“Dünya dillerindeki evrensellikleri tespit, elbette zor ve uzun zaman isteyen bir araştırma konusudur. Her şeyden önce metot belirleme ve data toplama sorunu vardır. Araştırmacı, dillerde evrensel olanı tespit etmek için nasıl bir çalışma yürütmelidir ve veri tabanı nasıl oluşturulmalıdır? Bu konuda farklı yaklaşımlar ve farklı yöntemler olabilir. Bir araştırmacının dünya dillerindeki herhangi bir dilbilgisel yapıyı ortaya koyabilmek için hangi seviyede ve kaç tane dil bilmesi gerekir? Bu soruya tatmin edici bir cevap vermek imkânsız gibidir. Araştırmacı çalışma yaptığı bütün dilleri ayrıntılı olarak bilmeli midir, yoksa sadece hangi alanda çalışma yapıyorsa o alana mı hâkim olmalıdır? Bir grup dili kendi topladığı veya başkalarından alıntıladığı verilerle çalışan bir bilim adamı, nasıl bir çalışma yapmış olmaktadır? Dil evrenselliği çalışan bir araştırmacı, pek çok dili nokta alanlar seçerek öğrenmek yerine, daha az sayıda dili, daha ayrıntılı olarak mı öğrenmelidir? Bu

sorulara cevap vermek kolaydır, ancak verilen cevaplardan hangisinin tatmin edici olacağı veya mutlak doğruya götüreceği bizce belirsizdir. Ancak yine de ortaya bir teklifle çıkmak gerektiği kanısındayız. Bir insanın pek çok dili ayrıntılı bir şekilde bilmesi veya öğrenmesi mümkün değildir. O halde yapılması gereken dillerde nokta alanlar seçmek ve o alanlardaki veriler üzerinde yoğunlaşmaktır. Bunun için araştırmacı ya bizzat kendisi yazılı ve sözlü kaynaklardan yararlanır ya da başka araştırmacıların ortaya koyduğu verilerden istifade eder. Biz bu çalışmada Türk lehçeleri ve bazı Altay ve Avrupa dillerinden örnekleri kendi veri tabanımızı kullanarak değerlendirdik. Diğer dünya dillerindeki evrensellikler ve tipolojiler içinse, o diller üzerinde çalışma yapan araştırmacıların sunduğu verilere başvurduk (s.25-26).”

Türk dilinde edilgenliğin ele alındığı üçüncü bölümde, edilgenlik olgusu tartışılmadan önce kuramsal bir alt yapı oluşturması bakımından “ikili öbek yapı kuralı ve yönetim ilkeleri” tartışılmıştır. Daha sonra Türk dilinin kendi iç dinamiği içerisinde geliştirdiği ve çok az değiştirdiği edilgen yapı tipolojisi ve bu tipolojinin tarihsel süreç içinde ortaya çıkan görünümü fiilde çatı, etken çatı, edilgen çatı, dönüşlülük ve edilgenlik, tarihi Türk lehçelerinde edilgenliğin görünümü, eskicil temel edilgen yapılar, morfolojisi etken olan edilgen yapılar olmak üzere sekiz başlık altında değerlendirilmiştir.

Dördüncü bölümde ise dünya dillerindeki edilgen yapı tipolojisi incelenmiştir. Bu bölümde ilk olarak edilgenliğin evrensel boyutu ele alınmıştır. Daha sonra edilgen yapı tipolojisi, temel edilgenlik, dolambaçlı ve tam edilgen tipolojiler, geçişsiz fiillerle kurulan edilgenlik, çift üyeli yapıların edilgen tipolojileri, edilgenliği işaretleyen etken yapılar ve belirsiz öznel edilgen tipolojiler konuları dünya dillerinden örnek cümleler verilerek tartışılmıştır. Bu bölümde dikkat çeken önemli bir nokta Latince, İngilizce, Almanca, Farsça gibi çok tanınan dillerin yanı sıra Kru Dili, Supyire (Gur Dili), Oneida (Iroquoian Dili- Kuzey Amerika), Kribates, Chickosaw, Fiji, Taba, Kutenai (Batı Kanada- ABD), Tzeltal (Maya Dili), Maasia (Nil- Sahara Dili) gibi fazla tanınmayan dillerden örnek cümlelerle konunun incelenmiş olmasıdır.

Yazar, çalışmanın sonucunda yeryüzünde binlerce dil olmasına rağmen sınırlı sayıda edilgen yapının olduğunu ve edilgen yapının evrensel bir tipoloji olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca yazar yaptığı tipolojik değerlendirmeler ışığında Türk dilindeki edilgenlikte beş tipoloji tespit etmiş ve bunları şöyle kurallaştırmıştır:

1. *Temel (tam) edilgenlik: Bu edilgenlik geçişli ve geçişsiz fiillerle kurulur ver gerekirse “tarafından” + kılıcı ad öbeği ayrıca işaretlenir.*

2. *Eskicil özellik taşıyan edilgenlik: Bu tip yapılar kılıcı ad öbeği ya hal eklerinden biri ile işaretlenir ya da edilgen yapı kişisiz kullanılır.*

3. *Yapısal ve semantik edilgenlik: Yapısal ve semantik açıdan etken olan bazı cümleler, bağlam içinde edilgen semantiğe sahip olabilirler.*

4. *Kökünde -l- ve -n- biçimbirimlerinden birini barındıran edilgenlik: Özellikle yükleme halsiz (unaccusative) kullanımlarda ve fiilin kökünde -l- veya*

–n- biçimbirimlerini barındıran yapılarda edilgenlik kısmi olarak anlaşılır ve sezilir.

5. Sıfat fiilli yapılarla kurulan edilgenlik: Özellikle sıfat fiilli yapılarda morfolojik olarak etken olan bazı yapılar, semantik olarak edilgenliği işaretler. Böylece ortaya morfo-sentaktik- semantik bir boyut taşıyan edilgen yapı çıkar (s. 205).

Çalışmanın, edilgenliği çatı kavramı içinden çıkararak müstakil bir konu olarak değerlendirmesi ve edilgenliğin evrensel bir tipoloji olduğunu tespit etmesi bakımından bu alanda yapılacak yeni çalışmalara ışık tutacağı kanısındayız.